

לעני ולגר תעזוב אותם בירור בדין לקט שכחה ופאה

א. מתנות עניים

הרמב"ם כתב את הלכות מתנות עניים בספר זרעים, משום שרוב המצוות העוסקות בתמיכה בעני נאמרו ביחס לבעלי השדה. אף על פי שמצוות צדקה יוצאת מן הכלל הזה, הלך הרמב"ם אחר הרוב והכניס גם מצווה זו לתוך הלכות מתנות עניים שבספר זרעים. וכך כתב בסוף ספר המצוות:

ומהן גם כן מצות לא יתחייבו אלא למי שיש לו נחלות כגון מעשרות ותרומות ומתנות כהונה וחוקי העניים ר"ל לקט ופרט ושכחה ופאה ועוללות. ופעמים לא יהיו לו אותם הקנינים ולא יתחייב בהם ויעמוד האיש כל ימי חייו ולא יתחייב במצוה מן המצוות שהן מזה המין. ואין הצדקה מן הכלל הזה כי היא מחוייבת אפילו לעני המתפרנס מן הצדקה כמו שבארנו.

כאשר בוחנים אנו את חובות מתנות עניים שהתורה הטילה על בעלי השדות, מסתבר להבחין בין שתי מערכות שונות; לקט שכחה ופאה מצד אחד ומעשרות¹ מהצד השני. הבחנה זו מעוררת תהייה באשר לכפילות בחיובי התורה ביחס לתמיכה בעני. אמנם בנוגע למערכת המעשרות, התורה חייבה להפריש מעשר עני רק בשנים מסוימות, אך אין בכך כדי להסביר את משמעות הכפילות. מדוע בשנה החייבת במעשר עני התורה דורשת מבעל השדה לשוב ולהפריש מעשר מפירותיו עבור עניים, אחרי שכבר קיים מצוות לקט שכחה ופאה. האם כפילות זו משקפת רק את הצורך להרבות כמותית בסיוע לאביון ואם כן למה יש בכך צורך דווקא בשנים מסוימות? או שמא קיימת הבחנה עקרונית יותר בין לשו"פ למעשר עני?

1. עיקר הכוונה היא למעשר עני, אך יש לדון גם במעשר ראשון על פי דרשת הספרי (פרשת ראה פיסקא קח, כז): "והלוי אשר בשעריך - כל מקום אתה מוצא לוי הזה לומר תן לו מחלקו אין לו חלקו תן לו מעשר עני אין לו מעשר עני תן לו שלמים אין לו שלמים פרנסהו מן הצדקה כי אין לו חלק ונחלה עמך להגיד מה גרם".

לפני שנתחיל, נציין הבדל חשוב בין שתי המערכות. דיני לקט שכחה ופאה קשורים יותר לשדה עצמו, ומחייבים את בעל השדה,² כאשר חיוב המעשרות מתייחס לפירות עצמם, לאחר שכבר שנאספו מן השדה.³ הלוא אפילו לוקח יכול להתחייב במעשרות במקרים מסוימים.⁴ נקודה זו פוטרת במידת מה את בעיית הכפילות, אך יש לבחון עד כמה מסתתר מאחוריה חילוק עקרוני יותר.

ב. לעניים ולא לעורבים

למדנו בחולין (קלד, ב):

לוי זרע בכישר ולא הוו עניים למשקל לקט. אתא לקמיה דרב ששת, אמר ליה לעני ולגר תעזוב אותם ולא לעורבים ולא לעטלפים. מיתיבי אין מביאין תרומה לא מגורן לעיר ולא ממדבר לישוב ואם אין שם כהן שוכר פרה ומביאה מפני הפסד תרומה. שאני תרומה דטבלה ולא סגיא דלא מפריש לה.

רב ששת פסק שבמקום שאין עניים אין צורך להשאיר לשו"פ בשדה. הרי אם ישאירם בשדה, רק העורבים והעטלפים יזכו בהן ולא העניים. הקשו על כך מתרומה, שגם במקום שאין כהן עדיין יש חיוב על בעל הפירות להפריש תרומה ולשכור פרה כדי להביא את התרומות לכהן. על כך השיב רב ששת שיש הבדל בין לשו"פ לבין תרומה. בתרומות ומעשרות, לפני ההפרשה הפירות הם טבל האסורים באכילה, ולכן גם אם אין כהנים אין מנוס מלהפריש תרומה. אבל לגבי

2. עיין תורת זרעים (פאה פרק א הל' א). אמנם, אם לא הפריש פאה מן הקמה, חייב להפרישה אפילו מן הפירות, כפי שלמדנו בב"ק (צד, א). אך אין זה מעיקר חיוב פאה כפי שנבאר.
3. לפי רבי ינאי, אין הטבל מתחייב במעשר עד שיראה פני הבית, ולפי רבי יוחנן, אפילו חצר משתמרת קובעת למעשר (ב"מ פח, א).
4. עיין תוספות ב"מ פח ע"א ד"ה תבואת, וברמב"ם והראב"ד הלכות מעשר פרק ב הלכות א-ב.

פאה לדוגמא, פירות השדה אינם בגדר טבל טרם ציין מקום⁵ לפאה, ולכן במקום שאין עניים אינו צריך להגדיר שום חלק מהשדה כפאה.⁶ שלב זה של הגמרא מציין הבדל חשוב בין תרומות ומעשרות ללשו"פ. איסור טבל וחיוב הפרשה המתיר איסור זה נאמרו רק בנוגע לתרומות ומעשרות. אין דין מקביל בנוגע ללשו"פ. אין שום איסור על פירות השדה לפני שבעל השדה ציין את הפאה או לפני עזיבת הלקט והשכחה. דין מתנות עניים חל על הלשו"פ עצמם.

הגמרא ממשיכה לטעון שאין בחילוק זה כדי להתיר לבעל השדה לזכות בלשו"פ במקום שאין עניים, שהרי אין דין טבל גם בזרוע לחיים וקיבה, ובכל זאת אין היתר לזכות בהן גם כשאין כהן והן עומדות להתקלקל. מותר רק לאוכלם בעצמו ולהעביר לכהן את דמי שווים.⁷ על כך עונה הגמרא "שאני מתנות כהונה דנתינה כתיבא ביה". כלומר, במתנות כהונה יש חיוב נתינה, ולכן גם במקום שאין כהן, צריך לדאוג שהמתנות או שווין יגיעו לכהן. אבל לגבי לשו"פ, התורה לא חייבה את בעל השדה לתתם לעניים, כי אם לעזבם. ממילא במקום שאין עניים, ועזיבתם בשדה לא תהיה אלא לעורבים ולעטלפים, מותר לקחת אותם לעצמו. הגמרא מוסיפה: "השתא דאתית להכי תרומה נמי נתינה כתיבא ביה". כלומר, די בהבחנה זו כדי להשיב על הקושיה הראשונה מתרומה. הלוא גם בתרומה ישנה מצוות נתינה לכהן, וממילא במקום שאין כהן, מוטל על בעל הפירות לשכור פרה ולהביא את התרומה לכהן.⁸

5. נחלקו הראשונים אם יש דין קריאת שם בפאה. עיין במפרשים על דברי התורת כהנים (קדושים פרשה א, ט) "ואין פאה אלא שיש לה שם". אבל מלשון הרמב"ם (מתנות עניים ב, יד) "עד שיפרישנה בעל הבית מדעתו", משמע שאין צורך לקריאת שם. עיין דרך אמונה שם.
6. כך משמע מרש"י ד"ה שאני תרומה. ועיין ירושלמי פאה ח, א, ובה"ג הלכות פאה. אבל משמע מהרמב"ם (הל' מתנות עניים א, י) שחייב להפריש פאה, ואם אין עניים מותר לכל אדם לזכות בה, ושיטתו תבואר בהמשך.
7. לפי רש"י (ד"ה מעלים אותם בדמים), נותנים את הדמים "לכהן הבא ראשון" ומשמע שאין לו טובת הנאה בזה, אבל הרמב"ם (ביכורים ט, טז) פסק "זיתן הדמים לכל כהן שירצה".
8. לאור מסקנה זו, ייתכן שהגמרא חזרה בה מלפטור את בעל השדה מלציין את חלק השדה כפאה במקום שאין עניים. גם כאשר אין עניים אסור לעבור על הלאו "לא תכלה פאת שדך". אמנם לאחר שציין את הפאה, כאשר אין עניים, והעזיבה לא תהיה לעניים אלא לעורבים, מותר לכל אדם לזכות בה, כפי שמשמע מדברי הרמב"ם (מתנות עניים א,

נקודה זו, שאין דין נתינה בלשו"פ, מתחברת לנקודה נוספת. למדנו בחולין (קלא, א):

איתיביה רב אידי בר אבין לרב פפא ארבע מתנות עניים שבכרם הפרט והעוללות והשכחה והפאה, ושלוש שבתבואה הלקט והשכחה והפאה, שנים שבאילן השכחה והפאה, כולן אין בהם טובת הנאה לבעלים... מעשר עני המתחלק בתוך ביתו יש בו טובת הנאה לבעלים.

טובת הנאה היא הזכות שיש לבעל הפירות לתת את המתנות על פי בחירתו. בתרומות ומעשרות יש לבעלים טובת הנאה משום שהתורה חייבה את הבעלים בנתינת המתנות. אבל בלשו"פ, שלא נאמר בהם נתינה כי אם עזיבה, אין לבעל הפירות טובת הנאה, כמפורש בהמשך הסוגיה:

וכולן [לשו"פ] אין בהן טובת הנאה לבעלים, מאי טעמא עזיבה כתיבא בהו ... ומעשר עני המתחלק בתוך הבית יש בו טובת הנאה לבעלים מאי טעמא נתינה כתיבא ביה.

אולם, דין טובת הנאה במעשר עני אינו כל כך פשוט. הלוא לפי הברייתא שהביא רב אידי בר אבין, יש טובת הנאה לבעלים רק במעשר עני המתחלק בתוך ביתו,⁹ ומשמע שכאשר מעשר עני אינו מתחלק בתוך ביתו – אין בו טובת הנאה. אך עיין ברש"י (שם ע"ב ד"ה מוציאין) שפירש: "אבל מעשר עני הואיל ומתחלק בתוך הבית לאחר שהכניס תבואתו לבית". לדעת רש"י, המתחלק בתוך ביתו אינו אוקימתא אלא נימוק. כלומר, מדוע יש דין טובת הנאה במעשר עני, משום שבניגוד ללשו"פ המתחלק בשדה, מעשר עני מתחלק בביתו.¹⁰ אך רוב הראשונים דחו את פירושו על סמך הסוגיה בנדרים. שנינו שם: "קונם שאני נהנה לבריות... יכולה היא ליהנות בלקט שכחה ובפאה" (פג, ב). הגמרא שם (פד, א) מדייקת מהמשנה שהנודרת מותרת רק בלשו"פ, אך אסורה במעשר עני, ומקשה מדברי התוספתא (ז, ד) המתירה את הנודרת גם במעשר עני. על כך עונה רבא (פד, ב):

כאן [במשנה שהנודרת אסורה במעשר עני] במעשר עני המתחלק בתוך הבית דכתיבא ביה נתינה ונתת ללוי לגר וגו' מש"ה אסור ליה לאיתהנויי, כאן [בתוספתא שהנודרת

(י). ועיין במש"כ הגרי"ז בשולי הסכמתו לספר תורת זרעים. עיין בירושלמי פאה פרק ד ה"א, וברמב"ם מתנות עניים ב, טו.

9. ברייתא זו מופיעה בתוספתא פאה (ב, יג), אך חסר שם דין מעשר עני המתחלק בתוך ביתו.

10. כך משמע גם מדברי רש"י ביבמות (ק, א ד"ה מעשר עני). בהמשך נעמוד על הקשר בין מתחלק בתוך הבית לבין טובת הנאה.

מותרת במעשר עני] במעשר עני המתחלק בתוך הגרנות כיון דכתיב ביה והנחת בשעריך שרי ליה לאיתהנויי.

מתברר מתוך דברי רבא ש"מתחלק בתוך הבית" אינו אלא אוקימתא. רק כאשר מעשר עני מתחלק בתוך הבית, יש דין נתינה המזכה את בעל הפירות בזכות טובת הנאה. אבל כאשר הוא מתחלק בתוך הגרנות, נאמר בו והנחתו, ואין לבעלים זכות טובת הנאה. אמנם, יש לציין את דברי הירושלמי (נדריס יא, א): "אמר רבי יוחנן כיני מתניתא ויכולה היא ליהנות בלקט בשכחה ובפיאה. תני ובמעשר עני, לית כאן מעשר עני, מעשר עני ניתן בזכייה ואילו בעזיבה". גם הירושלמי מביא את דברי התוספתא שהנודרת מותרת במעשר עני, אך תשובת הירושלמי היא לתקן את התוספתא ולהשמיט ממנה מעשר עני.¹¹ לפי הירושלמי, הנודרת אסורה במעשר עני משום שיש בו דין נתינה, ואין זה דומה כלל ללשו"פ שבהם נאמר עזיבה.

כאמור, בעקבות דברי רבא רוב הראשונים דחו את פירוש רש"י, וחילקו בין מעשר עני המתחלק בגרנות לבין מעשר עני המתחלק בתוך הבית.¹² אך חילוק זה טעמא בעי. ועיין בתוספות שכתבו (חולין קלא, ע"א ד"ה מעשר עני):

דשני דיני מעשר הם אחד מתחלק תוך הבית ואחד מתחלק בתוך הגרנות... ואותו המתחלק תוך הגרנות אין לבעלים בו טובת הנאה אלא באותו המתחלק בתוך הבית ובספרי¹³ מפרש להו מקראי כתוב אחד אומר מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך והנחת אלמא צריך להניחו בגורן ובאין עניים ונוטלין אותו וכתוב אחד אומר כי תכלה לעשר וגו' ונתת ללוי וגו' אלמא בתוך הבית מחלקו מדכתיב ונתת¹⁴ הא כיצד עד הפסח שהוא זמן גשמים ואם מניחו בחוץ נפסד מחלקו בתוך ביתו וזה מעשר עני המתחלק בתוך הבית מכאן ואילך שהוא ימי הקיץ מניחו בחוץ בגרנות ועניים באים ונוטלין אותו.

לפי תוספות, החילוק בין מעשר עני המתחלק בגרנות לזה שמתחלק בבית הוא מן התורה. וכך אכן משמע מדברי רבא. אך יש לדון ביסוד דין זה. האם מדובר על שני דינים שונים במעשר עני, או שמא אין כאן אלא דין אחד שמשנתנה עקב

11. עיין שם בקרבן העדה ובפני משה.

12. אולי אפשר לתרץ שרש"י הבין את דברי רבא בנדריס כדעת יחיד, הלוא ראינו שגם הירושלמי לא קיבל את שיטתו. ועיין בערוך לנר יבמות ק, א, שהסביר את שיטת רש"י באופן אחר.

13. דרשה זו אינו מופיעה בספרי שלפנינו.

14. כצ"ל, עיין במסורת הש"ס.

שיקול נוסף, ואם כן מהו אותו שיקול. נחלקו בכך רבותינו הראשונים. הריטב"א בחולין הסביר: "לפיכך אמרה תורה שיכניסנה לביתו כדי שלא יפסד, וכדי שיהא זריז בכך נתנה לו תורה בו טובת הנאה". משמע שבאופן עקרוני אין טובת הנאה במעשר עני, והתורה זיכתה בכך את הבעלים על מנת שיהיה זריז להכניס את הפירות לביתו כדי שלא יתקלקלו בגשם וכדי שיתנם לעניים לאחר הכנסתם לבית. מאידך, בתוספות הרא"ש מופיע הסבר שונה (יבמות ק, א ד"ה מעשר עני):

כאן במעשר עני המתחלק בגרנות כיון דכתיב והנחת בשעריך שרי ליה לאיתנווי פירוש לפי שהוא שעת הביעור והפקר הוא לכל, וכן מוכח בספרי פרשת ראה אנכי מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך וכו' עד והנחת בשעריך יכול בחג ת"ל כי תכלה לעשר וכו' הוי אומר זה פסח מכאן אמרו ערב פסח של רביעית ושל שביעית היה הביעור, כלומר כל השנה כולה עד הפסח היה מחלקו בתוך הבית כי לא היה יכול להניחו בגורן מפני הגשמים ומה שלא הספיק ליתן עד ערב הפסח צריך להוציאו ולהניחו בגורן ועניים באים ונוטלין.¹⁵

מדבריו משמע שברובד העקרוני יש טובת הנאה במעשר עני כשאר תרומות ומעשרות, אך מה שלא הספיק לתת לעניים עד שהגיעה שעת הביעור, הוא מוציא אל הגורן ומניחו שם לעניים.

תוספות, ריטב"א ורא"ש תמימי דעים שמעשר עני המתחלק בבית קודם לזה שמתחלק בגורן. אבל מדברי הרמב"ם משמע שהגורן קודם לבית (מתנות עניים ו, י):

ומעשר עני המתחלק בגורן אין בו טובת הנאה לבעלים אלא העניים באים ונוטלין על כרחו ואפילו עני שבישראל מוציאין אותו מידו, אבל המתחלק בבית יש לו טובת הנאה לבעלים ונותנו לכל עני שירצה.¹⁶

לאור הבנה זו, היה מקום לטעון שמעשר עני המתחלק בגורן דומה ללשו"פ המתחלקים בשדה, ולכן אין בו טובת הנאה. רק כאשר הוא מתחלק בתוך הבית דינו כתרומות ומעשרות, ויש לו דין נתינה. אך מעיון בדברי הרמב"ם נראה שדין מעשר עני המתחלק בגורן שונה מדין לשו"פ. בנוגע ללשו"פ, אין טובת הנאה משום שהחיוב המוטל על הבעלים הוא עזיבה, ואין לבעלים זכות נתינה כלל. במעשר עני, כמו במעשר ראשון, יש לבעלים זכות נתינה. אך בשדה יש חיוב מיוחד של "ואכלו בשעריך ושבעו", המחייב את בעל השדה לתת כדי שביעה מהמעשר לכל עני שיעבור עליו, כפי שכתב (שם, ז):

15. כך משמע גם מתוספות שם (ד"ה מעשר עני).

16. עיין גם בתוספות רי"ד נדרים פד, ב ד"ה כאן וברשב"א שם ד"ה מתחלק.

בעל השדה שעברו עליו עניים והיה לו שם מעשר עני, נותן לכל עני שיעבור עליו מן המעשר כדי שבעו שנאמר ואכלו בשעריך ושבעו.

דין זה מבטל ממנו את היכולת לבחור כמה ולמי לתת את מעשרותיו.¹⁷ אבל אין דין "ואכלו בשעריך ושבעו" במעשר עני המתחלק בבית, כפי שפסק הרמב"ם (שם, יב):

במה דברים אמורים שאינו נותן לעני אלא כדי שבעו בשדה, אבל אם היה המעשר בבית מחלקו לכל העניים אפילו כזית כזית, שאינו מצווה ליתן כדי שבעו אלא בשדה, שהרי אינו מוצא שם ליקח שנאמר ואכלו בשעריך ושבעו.

אם כן, גם לדעת הרמב"ם שונה דין מעשר עני, הן המתחלק בתוך הבית והן המתחלק בגורן, מדין לשו"פ בהם נאמר תעזוב.

ג. הגדרת המצווה

הגמרא בב"ק (צד, א) מביאה ברייתא:

מצות פאה להפריש מן הקמה, לא הפריש מן הקמה מפריש מן העומרים, לא הפריש מן העומרים מפריש מן הכרי עד שלא מרחו, מרחו מעשר ונותן לו, משום ר' ישמעאל אמרו אף מפריש מן העיסה ונותן לו... ועד כאן לא קאמר ר' ישמעאל התם אלא לענין פאה משום דכתיב תעזוב יתירא וכי תימא ליגמר מיניה מתנות עניים שאני.

לפי דברי הברייתא לכתחילה יש חיוב להפריש פאה מן הקמה, אך בדיעבד מי שלא הפריש מן הקמה צריך להפריש מן העומרים. כך משמע גם ממה ששינינו בפאה: "ולעולם הוא נותן משום פאה ופטור מן המעשרות עד שימרח" (פאה א, ו). אך יש לעיין בזה ממה ששינינו שם (ב, ז):

שדה שקצרה כותים קצרה לסטים קרסמה נמלים שברתה הרוח או בהמה פטורה... שחובת הפאה בקמה.

מדברי משנה זו משמע שהפרשת פאה מן הקמה היא לעיכובא, ואחרי שכבר קצרו את תבואת השדה אין אפשרות להפריש פאה מן העומרים בדיעבד. אך הפתרון הוא פשוט. משנה זו עוסקת במצב שהבעלים כלל לא קצרו את השדה,

17. גם כאשר מעשר עני מתחלק בגורן, יש אפשרות להניח חצי מהמעשרות בצד לתת למי שיבחר, בתנאי שיתן את החצי השני כשיעור כדי שביעה לכל עני שיעבור עליו (עיין שם הל' יא), אבל בלשו"פ בפשטות אין דין כזה.

ולכן מעולם לא התחייבו בפאה. לעומתה, הברייתא עוסקת בבעלים שקצרו את השדה בעצמם והתחייבו בהפרשת פאה על פי הכתוב "ובקצרכם את קציר ארצכם" (ויקרא יט, ט). ממילא, אם לא הפרישו מן קמה, חייבים הם להפריש פאה מן העומרים. ועיין בר"ש שם שכתב:

כלומר חובת הפאה של זה הניחה בקמה ונהי דאם כילה שדהו חזרה פאה לעמרים כדקאמר בירושלמי הני מילי היכא דכילה הוא אבל הכא הוא לא כילה.¹⁸

אבל יש לדייק שהר"ש תלה את החיוב בכך שהוא כילה את השדה, לשון המזכירה לא את חיוב פאה אלא את איסור "לא תכלה פאת שדך". הר"ש ציין שפירושו מבוסס על פי מה שלמדנו בירושלמי: "כילה את שדהו ושייר בה כדי פיאה כיון שקצר שיבולת ראשונה חזר' פיאה לעומרים" (פאה ב, ה). אבל מסתבר שגם סוגיית הבבלי¹⁹ שמתייחסת ללאו של "לא תכלה פאת שדך" כלאו הניתק לעשה של "לעני ולגר תעזוב אותם" עמדה לנגד עיניו.²⁰ אם כן, קיום מצות פאה לכתחילה אינו אלא אי עשיית הלאו של לא תכלה, ורק מי שעבר וכילה את שדהו מתחייב במצות העשה של תעזוב כדרך לתקן את הלאו.²¹

לאור זאת, אי אפשר להסביר שמצוות פאה חלה בשעת הקצירה, שהרי אין שום מצוה חיובית שיכולה לחול. בשעת הקצירה הבעלים מתחייבים רק לא לעבור על האיסור של כילוי השדה, ואם עבר וכילה חלה מצות העשה לתקן את הלאו.

18. כך כתב גם הרע"ב.

19. ראה מכות טז, א.

20. יש לציין, שלפי אב"י רבי עקיבא ורבי יוסי הגלילי נחלקו אם מצות תעזוב היא חיוב עשה לכתחילה או רק תיקון של הלאו: "ומתודה על חטאת עון חטאת ועל אשם עון אשם ועל עולה עון לקט שכחה ופאה ומעשר עני דברי רבי יוסי הגלילי רבי עקיבא אומר אין עולה באה אלא על עשה ועל לא תעשה שניתק לעשה במאי קא מיפלגי ... אב"י אומר ... והכא בתעזב קא מיפלגי דרבי עקיבא סבר תעזב מעיקרא משמע ורבי יוסי הגלילי סבר השתא משמע" (יומא לו, א).

21. בחידושי הגר"ז תמורה (ו, א) יש חילוק בין דין הפרשה מן הקמה למצות עזיבה הבאה לתקן את הלאו: "נראה דחלוק דין הפרשה מן הקמה דאינה אלא מצות עזיבה ואין כאן דין נתינה, משא"כ בדין מפריש מן העומרים דאיכא בה מצוה של נתינה לעני". לאור חילוק זה, יש לדון בדין פאה מן העומרים במקום שאין שם עניים. האם אפשר לזכות בה או שמא מוטל על הבעלים להביאה לעניים.

ד. פטור לקט שכחה ופאה ממעשרות

לשו"פ פטור ממעשרות כפי ששינינו: "ולעולם הוא נותן משום פאה ופטור מן המעשרות עד שימרח" (פאה א, ו). בטעם הפטור נחלקו רבותינו הראשונים. לפי רש"י הפטור הוא מדין הפקר, וכך פירש בב"ק (כח, א):

לפוטרו מן המעשר - דאף פאה הנשאת הפקר חשיבא ואף על גב דנקט לה איהו פטורה ממעשר.

תוספות דחו את פירושו, משום שלשו"פ הוא הפקר רק לעניים, ובית שמאי ובית הלל נחלקו אם הפקר לעניים נחשב להפקר, וכפי ששינינו: "בית שמאי אומרים הבקר לעניים הבקר ובית הלל אומרים אינו הפקר עד שיופקר אף לעשירים כשמטה" (פאה ו, א). ממילא תוספות טוענים שאין פטור מעשרות בלשו"פ משום הפקר מאחר והלכה כבית הלל. וזה לשונם (שם ד"ה זה וזה):

ופאה דמיפטרא מן המעשר לא מטעם הפקר דהא תנן במסכת פאה ב"ש אומרים הפקר לעניים הפקר וב"ה אומרים אין הפקר עד שיפקיר אף לעשירים כשמיטה אלא היינו טעמא דמיפטרא כדדרשינן בספרי²² ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך יצא זה שיש לו חלק ונחלה עמך שאם הוא לוי עני נוטל פאה.

גם רש"י הביא את דרשת הספרי, אבל לדעתו דרשה זו באה ללמד שהפקר פטור ממעשרות. כך כתב רש"י בפסחים (נז, א):

דכתיב ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך מי שאין לו נחלה עמך חייב לעשר, יצא פיאה שיש לו נחלה עמך דהפקר נינהו.²³

אבל קושיית התוספות עדיין במקומה עומדת. הלוא לפי בית הלל הפקר לעניים אינו הפקר, וכיצד רש"י הגדיר פאה כהפקר? ואולי רש"י סובר שבכל התורה כולה הפקר לעניים אינו הפקר, אבל לגבי פטור מעשרות די בהפקר רק לעניים, וזאת על פי הדרשה ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך. וכך משמע מרש"י בסוטה שכתב (מג, ב, ד"ה וה"מ בשדה):

ויודעין שהן של לקט שכחה ופאה ופטור מן המעשר כדתניא בספרי ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך בדבר שאין לו בו חלק ונחלה עמך הוא בא ונוטל מעשר ראשון

22. ספרי פרשת ראה פסקא קט, כח, ועיין ירושלמי תרומות א, ג.

23. עיין עוד רש"י סוכה לט ע"ב ד"ה פטורין מן המעשר, ובסוטה מג ע"ב ד"ה וה"מ בשדה, ובגיטין דף מז ע"א ד"ה לקט שכחה ופאה.

שלו יצא לקט שכחה ופאה שיש לו חלק ונחלה עמך שאף לעניים לזמן מה מופקדים כשאר עניי ישראל.

ונראה עוד, שלפי בית הלל אכן אין חלות הפקר רק לעניים, ואם המפקיר מקפיד שעשירים לא יזכו בהם, אין זה הפקר.²⁴ אולם, כל זה אינו אלא באדם המפקיר נכסיו מדעת, אבל בלשו"פ התורה ייעדה אותם רק לעניים – לא המפקיר. ועיין בירושלמי שדן במחלוקת בית שמאי ובית הלל (פאה ו, א):

רבי חייא בשם ר' יוחנן טעמייהו דבית שמאי לעני ולגר מה ת"ל תעזוב אותם יש לך עזיבה אחרת כזו מה זו לעניים ולא לעשירים אף מה שנאמר במקום אחר לעניים ולא לעשירים ... מה מקיימון ב"ה טעמייהו דב"ש תעזוב אותם מיעוט זו לעניים ולא לעשירים אבל מה שאמר במקום אחר בין לעניים בין לעשירים.

לפי רבי יוחנן, בית שמאי למדו מלשו"פ שיש חלות הפקר רק לעניים, ואילו בית הלל חלקו בטענה שלשו"פ הוא דין מיוחד שאי אפשר ללמוד ממנו.²⁵ וכך נראה, שהרי לגבי לשו"פ, אין מעשה הפקר מצד הבעלים. הלוא לקט נקבע על ידי נפילה, ושכחה על ידי היסח הדעת. לכן מסתבר שגם פאה אינו מעשה הפקר מצד הבעלים, אלא הוא רק מציין חלק מהשדה כפאה. דין זכיית העניים אינו תוצאה ישירה של מעשה הבעלים, אלא דין תורה החל על לשו"פ.²⁶ לכן, גם אם בכל התורה כולה הפקר לעניים אינו הפקר, בלשו"פ התורה עצמה יצרה מציאות של הפקר המיועד רק לעניים.²⁷

אולי אפשר לצעוד צעד נוסף ולטעון שלדעת בית הלל אי אפשר ללמוד מלשו"פ משום שאין זה הפקר רק לעניים, כי אם הפקר לכל, בין לעניים בין לעשירים, אך התורה נתנה רק לעניים זכות בהם. ועיין בגיטין שלמדנו (מז, א):

אמר רבה אף על פי שאין קנין לעובד כוכבים בארץ ישראל להפקיע מידי מעשר שנאמר כי לי הארץ לי קדושת הארץ אבל יש קנין לעובד כוכבים בא"י לחפור בה

24. הבנה זו תלויה בגרסאות ובפירושים של המשך דברי הירושלמי בנוגע להפקר לאדם אבל לא לבהמה לישראל אבל לא לגוים, עיין פירוש המשניות להרמב"ם ובפי' הר"ש, ובשושנים לדוד.

25. עיין תוספות תלמידי ר"ת ב"ק כח, כ"ב ד"ה לפוטרו מן המעשר.

26. אולי בזה חולק בית שמאי, וסובר ש"לעני ולגר תעזוב אותם" מחייב את הבעלים להפקיר את הפאה רק לעני ולגר, ולכן למד מכאן שהפקר לעניים שמיה הפקר (עיין ירושלמי פאה ו, א).

27. יש לדון אם יש לעניים זכות זכייה, או שלשו"פ הוא ממון עניים גם לפני שזוכים בו, עיין קובץ שיעורים ח"ב סי' יז, ובבית ישי סי' ג הערה א.

בורות שיחין ומערות שנאמר השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם... אמר רבה מנא אמינא לה דתנן הלקט והשכחה והפאה של עובד כוכבים חייבין במעשר אלא א"כ הפקיר, היכי דמי אילימא דישאל וליקטינהו עובד כוכבים אלא א"כ הפקיר הא מפקרי וקיימי אלא לאו דעובד כוכבים וליקטינהו ישראל טעמא דהפקיר הא לא הפקיר חייב, לא לעולם דישאל וליקטינהו עובד כוכבים ודקא אמרת הא מפקרי וקיימי נהי דמפקרי אדעתא דישאל אדעתא דעובד כוכבים מי מפקרי.

ועיין בחי' רבנו קרשקש (ד"ה ודקאמרת אפקרא וקיימי) שהביא מפרשים שהבינו את דברי הגמרא לפי פשוטם, שפטור לקט ממעשר אינו אלא כאשר נלקטו על ידי עניי ישראל. אבל אם נלקטו על ידי עניי עכו"ם (או עשירי ישראל), אדעתא דהכי לא אפקריה וחייב במעשרות. שיטה זו, כנראה סוברת שלשו"פ הוא רק בגדר הפקר לעניים, אבל רבנו קרשקש דוחה שיטה זו:

ואינו מחזור דכיון דאיהו אפקריה ואיכא עניים בעיר מסתמא הוי הפקר ופטור מן המעשר, אבל הכא במאי עסקינן כגון שאין שם עניים והוא מקום שאין ראויים לבא שם עניים וכיון שכן אין להם דין הפקר דהא איהו אפשר למזכי בהו דהתורה אמרה לעניים ולא לעורבים ולא לעטלפים והיינו דקאמר דאדעתא דגויים לא אפקרינהו כיון שלא היו שם עניי ישראל ולא ראויים לבא שם.

מדבריו משמע שבמקום שיש עניי ישראל הפירות הם הפקר גמור ופטורים ממעשרות, גם אם בסופו של דבר נלקטו על ידי עשירים או עניי עכו"ם.²⁸

ה. ואכלו אביוני עמך

אם נחבר נקודות אלו, נזהה קו המשרטט הבדל ברור בין מערכת לשו"פ לזו של תרו"מ. כבר הערנו שחיוב תרו"מ חל על הפירות שנאספו מהשדה, בעוד שעיקר חיוב לשו"פ חל על הפירות בעודם בשדה. כמו כן, ראינו את שיטת רש"י, לפיה הנימוק לכך שיש טובת הנאה במעשר עני הוא שמעשר זה מתחלק בתוך הבית. דברי רש"י מורים על קשר בין אסיפת הפירות לבין דין טובת הנאה.

מסתבר, שמערכת תרו"מ כוללת מצוות המחייבות את בעלי הפירות בבחינת בעלים. התורה מחייבת את בני ישראל לפרנס את הכהנים, כפי שנאמר: "וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם... כי בו בחר ה' אלהיך מכל שבטיך לעמד לשרת בשם ה'" (דברים יח, ג-ה). לכן מוטל על ישראל לתת מהפירות שלהם, ככתוב: "ראשית דגנך תירשך ויצהרך וראשית גז צאנך תתן לו" (שם ד). כמו כן, בני ישראל מצווים לפרנס את הלויים והעניים, שנאמר: "כי תכלה לעשר את כל מעשר

28. עיין בית ישי ס' ג הערה א.

תבואתך בשנה השלישית שנת המעשר ונתת ללוי לגר ליתום ולא למנה ואכלו בשעריך ושבעו" (שם כו, יב).

לפני הפרשת תרומות ומעשרות הפירות הם טבל האסורים באכילה, ומעשה ההפרשה המתיר אותם הוא מעשה בעלים.²⁹ לאחר ההפרשה, חלה חובת נתינה על הבעלים. לחובה זו זכות בצדה המקנה לבעלים טובת הנאה, ומאפשרת להם לבחור לאיזה כהנים, לויים ועניים הם יתנו את המתנות.

מאידך, בחיובי לשו"פ, החלים על פירות השדה, בעלות בעל השדה לא באה לידי ביטוי. אדרבה, הדגש הוא על נסיגה ממעמד של בעלות. הלוא ראינו שלגבי לשו"פ אין מצוה חיובית על בעל השדה, והחובה באה לידי ביטוי במצוות לא תעשה; לא תכלה, לא תלקט, לא תשוב לקחתו. אין על הבעלים מצוות נתינה, כי אם דרישה של עזיבה, ולכן אין בהם שום טובת הנאה. הבעלים נדרשים לעזוב את הלשו"פ, והם נשארים בגדר הפקר, אם לעניים אם בכלל.

כך למדנו במדרש (מדרש אגדה ויקרא פרק יט סימן ט):

ובקצרכם את קציר - צריך לך להניח לקט ושכחה ופאה משום שנאמר וחי אחיך עמך כי לא לבדך הנחילך הקדוש ברוך הוא את הארץ, כי לה' הארץ ומלוואה.³⁰

אם כנים הדברים, אפשר לראות את חובת לשו"פ כקשורה במישור הרעיוני לדיני שמיטה. בשנה השביעית, כאשר הארץ שובתת, אנו מצווים להכיר בכך שהארץ היא של הקב"ה. רעיון זה בא לידי ביטוי מפורש בשנת היובל, בה נאמר: "והארץ לא תמכר לצמיתת כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי" (ויקרא כה, כג). אבל אפשר לזהות הדים ברורים לרעיון זה גם בשנת שמיטה רגילה, בה יש איסור על האדם לעבוד את הארץ, והפירות שגדלים בעצמם על פי ברכת ה' קדושים בקדושת שביעית.

"ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה" (שמות כג, י), ובהן האדם מפגין בעלות על הארץ שהקב"ה נתן לו. "השביעת תשמטנה ונטשתה ואכלו אביני עמך ויתרם תאכל חית השדה" (שם יא). בשנת השמיטה, עליו לסגת ולהכיר בכך שהארץ שייכת להקב"ה.

בשש השנים שבהן אוספים את התבואה בבחינת "והארץ נתן לבני אדם", בעל הפירות נתבע להקדיש חלק לכהנים, וחלק אחר לאכילה לפני ה'. עליו לתת מפירותיו כדי לתמוך בלוי, בגר, ביתום ובאלמנה. אך גם בהן, בזעיר אנפין, קיימת

29. עיין תוספות גיטין סו, ע"א ד"ה כל השומע קולו, וברמב"ן שם ד"ה הא דתנן, אם יש צורך לשליחות כדי שאחר יפריש עבורו, או שדי בהסכמת הבעלים.

30. עיין פירושו של האלשיך (ויקרא יט, י), ובעין איה פאה א, ב.

ההכרה של "כי לה' הארץ ומלואה". לכן את הלשו"פ אסור לאסוף. האדם נסוג אחור ומשאירם בשדה, לקיים מה שנאמר: "לעני ולגר תעזוב אותם".³¹

31. עסקנו בהבדל בין לש"ו לתרומות ומעשרות מצד בעל הפירות. ד"ר בני פורת העיר לי שבמקביל אפשר לדון בהבדל הקיים מצד העני. המקבל מעשר עני כמתנת בשר ודם, בניגוד ללש"ו שאינו נהמא דכיסופא. העני נדרש לעבוד בשדה כדי לזכות בפירות שהם שלו.